

Spomenik Johannu Hermannu von Hermannsdorfu in avstrijskim branilcem, ki so na Predelu leta 1809 poskušali ustaviti Napoleonovo vojsko

Vas črnih rut pod Mangartom

1. del

Ivo Žajdela

Tudi na Primorskem so partizani povzročili več tragedij, podobnih tisti v gorenjskih Dražgošah: Komen (in Rihemberg), Stanovišče v Breginjskem kotu, nekatere vasi v Brkinih, Strmec na Predelu. Poglejmo si slednjo.

Leta 1958 je Mile Pavlin v reviji *Borec* (št. 4) pod naslovom *V vasi vdov* pisal o medvojni tragediji v Strmcu. Omenil je, da je francosko-jugoslovanski koprodukcijski film *Črne rute* dobil v Parizu nagrado Jeana Vigota, ki so jo podeljevali filmom o vojnih grozotah. Novinar Radia Beograd Vlatko Vlatković je v scenariju opisal usodo vasi Strmec pod Mangartom. Film sta posneli podjetji Lovčen film in Le production de Paris. Pavlin se je takrat vprašal, zakaj po tovrstnih temah ne posegajo slovenski filmarji. Kar se tega odnosa do slovenske polpretekle zgodovine tiče, se je od takrat, ko je Pavlin to omenil, bolj malo spremenilo na bolje. Kot mnogih drugih filmskih dokumentarcev o mnogih temah iz slovenskega medvojne in povojne dogajanja nimamo niti

filma o partizansko-nemškem uničenju vasi Strmec.

Zakaj ne? Zato, ker ima Strmec podobno medvojno zgodbo kot danes vsesplošno znane Dražgoše. O Dražgošah so slovenski filmarji že snemali film, vendar ga niso nikoli dokončali. O snemanju se je sicer veliko pisalo, vendar so pisci vso pozornost usmerili v slabo gospodarjenje z denarjem, predvsem zato, da bi se izognili resnici. Zaradi resnice film tudi ni bil nikoli dokončan. Ta resnica je namreč govorila o samo enem: če bi film posneli kolikor toliko objektivno, bi gledalci takoj videli, da so bili glavni krivec za tragedijo v Dražgošah komunistični partizani. Povsem enako je bilo s Strmcem. Tudi v Strmcu so bili glavni krivci za uničenje vasi partizani.

Pavlin je leta 1958 v *Borcu* pisal še o »čudnem kraju v hribih, o vasi samih vdov, ki se nočejo močiti, ker so se tako zaobljubile«. K temu je dodal, da je resnica »nekoliko drugačna«, ni pa pojasnil, v čem je ta drugačnost, čeprav bi to moral narediti glede na to, da je vdovam iz Strmca podtaknil, da se »nočejo močiti«, ker da »so se tako zaobljubile«. Ne le da so bili partizani krivi, da so postale vdove, potem so jih nekdanji pripadniki partizanov še žalili.

Pod mogočno goro Mangart

Vas Strmec leži, kot pove že ime, v strmini pod mogočnim Mangartom, ob cesti, ki pelje iz Loga pod Mangartom čez prelaz Predel (1.156 metrov) na državni meji z Italijo v dolino Jezernice, nato mimo Rablja, kjer je bil do začetka 90. let 20. stoletja zna-

meniti rudnik svinca in cinka, in naprej proti Trbižu oz. Kanalski dolini. Ker je to daleč okoli najlažji naravni prehod iz Soške doline proti Kanalski dolini in Koroški, je bil Predel v zgodovini večkrat prizorišče spopadov.

Preko prelaza je že v času Rimljanov in v srednjem veku potekala pomembna trgovska pot. Kilometer pred prelazom Predel stoji ob cesti Trdnjava Predel, ki so jo Avstrijci začeli graditi leta 1808, v naslednjem letu pa je odigrala pomembno vlogo pri obrambi prodiranja Napoleonovih čet na ozemlje današnje Slovenije. Da bi si Avstrijci varovali umik v notranjost monarhije, so takrat na pol zgrajeno utrdbo na hitro usposobili. Poveljstvo nad utrdbo je prevzel kar sam graditelj Johann Hermann von Hermannsdorf. 15. maja je

Predil gegen Oberbreth.

Jalouc 2655 m.

Pogled na Strmec s Predela pred prvo svetovno vojno

utrdba zaradi umikajoče se avstrijske armade dobila okrepitev. Kmalu je bila odrezana od avstrijske glavnine. Istega dne zvečer so Francozi že prišli do utrdbe in jo popolnoma obkolili. Prvi napad na utrdbo se je začel 16. maja. Ker je ta spodletel, se je začelo medsebojno topniško obstreljevanje. 18. maja je bil odločilni dan. Že zgodaj zjutraj so Francozi začeli s topniškim obstreljevanjem, ki je uničilo skoraj vse topove v utrdbi. Poveljnik francoske armade je branilcem ponudil zadnjo možnost vdaje, a so jo brez razmišljanja zavrnil. Popoldne se je začel splošni napad nekaj tisoč francoskih vojakov. Branilci niso imeli nobene možnosti za zmago. Ker so bili francoski vojaki zaradi hudih izgub besni, so bili s preživelimi branilci neusmiljeni. Večino so jih pobili z bajoneti in s sabljami, nekatere pa so pustili žive zgoreti v goreči stražnici. Ujetništvo so preživeli le trije častniki, štirje vojaki in en topničar. Poveljnik utrdbe Johann Hermann je bil med zadnjim bojem smrtno ranjen.

Danes je trdnjava v ruševinah, ob njej pa je spomenik iz obdelanega kamna z litoželeznim likom umirajočega leva. Leta 1848 so po naročilu cesarja Ferdinanda I. ob cesti postavili spomenik v obliki piramide, tri leta kasneje pa je bila predenj nameščena še plastika leva na butari drv.

Cesta je bila pomembna tudi med drugo svetovno vojno, zato so jo Nemci takoj po kapitulaciji Italije zasedli in postavili posadke v Trbižu, Rablju, Logu in Bovcu.

Partizani in Italijani Kot je v knjigi z naslovom *Domovanje v raju* in s podnaslovom *Zgodovina Loga pod Mangartom* (Tolminski muzej, 2009) zapisal Jaka Vadnjal, so v zgornjem Posočju prve partizanske skupinice nastale v drugi polovici leta 1942. Najprej, poleti, je bila ustanovljena Tolminska četa, nato Kobariška in oktobra leta 1942 še Bovška četa. V začetku februarja 1943 je bila ustanovljena tudi Loška ali 5. četa 2. bataljona Soškega odreda. V to četo je 2. februarja 1943 vstopilo kar nekaj loških in strmških fantov (Ivan Mrak, Ivan in Karel Andrej, Rudi in Ri-

hard Petric, Lado Mežnar, Oton Vencelj in Anton Kuk iz Strmca) ter še nekaj drugih fantov. Tega leta je Italija množično mobilizirala mlade fante, letnika 1925 in 1926, ker je upala, da bo preprečila njihov odhod v partizane. Ti so se raje kot v italijansko vojsko priključevali partizanom.

Fašisti so kot vzrok in posledico ustanavljanja partizanskih enot začeli zapirati in internirati sorodnike partizanov. Iz Loga so v začetku marca 1943 internirali tri Kumrove sestre (Gusto, Marijo in Mimi), Možinove iz Strmca (Marijo, Ano in Fausto), Andrejevo Ani ter Mežnarjevo Angelo in Terezo Mrak. Vse so bile internirane v Frosinone in so se vrnile domov ob razpadu Italije. Doma jih je pričakalo hudo razočaranje ob izpraznjenih domovih, ki so jih izropali italijanski fašisti, tudi s pomočjo nekaterih domačinov.

Na začetku je bilo delovanje Bovške oziroma Loške čete usmerjeno bolj na politično kot na vojaško področje. Njen cilj ni

bila samo bovška kotlina, pač pa tudi bližnja Jezerska in Kanalska dolina ter Trbiž.

V Logu je bil še pred ustanovitvijo Loške čete ustanovljen odbor OF, ki so ga sestavljali mladi loški fantje: Ivan Možina Ganza, Anton Kuk in Miha Vencelj iz Strmca, brata Henrik in Rudi Mavrič Petric. Večina jih je tudi vstopila v novo Loško četo. Kmalu pa je Bovška oziroma Loška četa začela tudi z vojaškimi akcijami pod vodstvom Ivana Likarja s partizanskim imenom Sočan, domačina iz Loga pod Mangartom.

Dvakrat so jih slekli Vadnjal je navedel nekaj akcij Loške čete: 17. marca 1943 je uničila gozdno žičnico v dolini Možnice Italijanu Sartoriju, ki so mu že fašisti dali koncesijo za brezplačno izkoriščanje loških gozdov. 20. marca 1943 je pri Mlinču napadla italijanski tovornjak, razorožila vojake, zaplenila orožje, vojake pa v samih spodnjicah nagnala v Log. 6. aprila 1943 je pod Strmcem v »veliki reidi« napadla vojaški to-

vornjak z 18. vojaki. Ker je prišlo do streljanja, so bili trije vojaki in vojaški kurat, ki je streljal na borce, ranjeni. Prvo pomoč jim je nudil četni borec Oton Vencelj iz Strmca (bolničar iz italijanske vojske). Kot pred mesecem dni so zaplenili orožje s težko strojnico bredu, vojake slekli in jih nagnali v Log v samih spodnjicah. Ker so predvidevali povračilno akcijo italijanske vojske, so se ponoči umaknili iz svojega tabora v Bavščico in pozneje v Sočo. Italijanska vojska je drugi dan izvedla hajko pod Mangartom in v dolini Koritnice, vendar niso nikogar našli, tudi javke ne.

Ta skupinica partizanov je torej izvedla nekaj akcij, ki ne zanje ne za prebivalstvo niso imele hujših posledic. To jih je do neke mere zavedlo, da se niso dovolj zavedali odgovornosti oz. so se v novih razmerah, ko so po kapitulaciji Italije v začetku septembra 1943 Italijane zamenjali Nemci, soočili z bistveno tršim nasprotnikom. **D**

Nadaljevanje prihodnjič

Sliki strmških vdov (črnih rut), ki sta ilustrirali Pavlinov članek v Borcu leta 1958

